

СТАНОВИЩЕ

на доц. д-р Антоанета Кирилова

Институт за исторически изследвания - БАН,

за дисертационния труд на Ваня Николова Рачева -

“Покровителство, автономия, суверенитет - политическата култура на възрожденския елит от първата половина на XIX век”,

за придобиване на образователната и научна степен “доктор”

Темата на дисертационния труд на Ваня Рачева - “Покровителство, автономия, суверенитет - политическата култура на възрожденския елит от първата половина на XIX век” дава заявка за сериозно научно изследване, което има амбиция да излезе от традиционната схема на обикновена “реконструкция” на исторически събития в определен хронологичен период и да предложи проблемен подход към организацията на изворовия материал и съответните анализи. Дисертацията, в общ обем от 320 стр., е структурирана в Увод, две глави, всяка от които има по три параграфа, Заключение и Библиография.

Уводът следва установената и позната класическа рамка, в която, на първо място, се поставя обектът на изследването: българските идеи и проекти за политическа самостоятелност от първата половина на XIX в., въз основа на които авторката предлага концепция за политическата култура/политическите представи на възрожденския елит в посочения период. Казано с други думи, и по замисъл, а и по реализация, трудът върви в две основни паралелни линии. Едната изяснява факти, данни и сведения не само за проектите, но и за техните инициатори, противници или други свързани с тях лица. Втората линия обобщава наблюдения за политическата култура на българския елит от първата половина на XIX в., като търси употребите на понятията покровителство, автономия и суверенитет в текстовете на представители на политически активния елит от това време, доколкото такъв е бил изграден, и анализира влаганите в тях смисъл и значение.

В Увода са представени структурата и изворовата база на дисертационния труд. В съответствие с темата и замисъла е избран тематично-проблемен подход, като в отделните части изложението следва в голяма степен логичната хронологична последователност. Въпреки че, и според посоченото от дисертантката, преобладават публикувани източници, ясно видим е нейният стремеж да привлече разнородни и малко използвани документи и да ги оползотвори максимално чрез всестранен анализ. В кратки абзаци набелязва основни постижения и слабости на съществуващата литература по темата. Това е продиктувано от обстоятелството, че много често се налагат корекции, прецизиране или дори ревизиране на наложени тези, поради което историографските анализи са оставени за съответните места в текста. Библиографията на ползваните и цитирани заглавия на статии, студии и монографии е впечатляваща. Използвани са възможностите на съвременните технологии, като са привлечени материали от дигитални библиотеки и архиви.

В Увода са направени важни и необходими разяснения на използвания

понятиен апарат (елит, автономия, суверенитет и пр.), при което са консултирани речници, справочници и литература от сферата на политологията, социологията, филологията и др. Впрочем, точно в Увода е заявено намерението на авторката, където е възможно, да се приложи интердисциплинарен изследователски подход, като се използва инструментариума на споменатите научни дисциплини.

Първа глава са занимава с няколко идеи за руско покровителство и “автономия”, които излизат от представители на българската емиграция във Влахия през първите три десетилетия на XIX в. Задължително е да се посочи, че не само тук, но и по-нататък в своя текст, В. Рачева поставя разглежданите идеи, събития и личности на по-голям исторически фон. Това е необходимо при положение, че коментиранията българска политическа “активност” се развива или по време на руско-турски войни (до края на 30-те г.), или в условия на реформаторски усилия на турския управляващ елит (30-40-те г.). За да аргументира своите тези, когато разполага с нужните документи и доказателства, авторката прибегва до примери и аналогии с политическото развитие на съседни за българите народи - сърби, власи и гърци. Именно тези сравнения дават основания за корекция на съществуващи историографски тези, които настояват, че българите от първата половина на XIX в., по примера на съседните народи, чрез различните свои идеи и проекти настоявали за “автономен” статут, разбирано като независимо суверенно развитие и съществуване.

Трябва да бъдат споменати някои акценти в Първа глава на дисертацията. Един от тях се отнася до небезизвестната дипломатическа мисия на Ив. Замбин и Ат. Некович, започнала, според досегашната литература, като “официална” още през 1804 г. Приведената новоиздирена и допълнителна информация за биографиите на двамата дейци, за техните занимания и контакти и възможни влияния, дава основание на В. Рачева да предложи нов прочит на тяхната политическа акция. Според нея, с подаденото през ноември 1804 г. прошение Замбин и Некович поставят искане само за земя за заселване и получаване на колонистки статут, но скоро след като получават това право, те се отказват от него. Едва с прошението от март 1806 г. може да се говори за начало на тяхната дипломатическа мисия и евентуално за поставяне на български искания за покровителство от Русия или за някакъв специален статут, в контекста на разглежданата тема.

Истински официалният си характер тази мисия придобива след включването в нея на българския епископ Софроний Врачански. Проследени са разнородните фактори - като среда, познанства, контакти (особено място е отделено на контактите с представители на руското командване в хода на “дългата” Руско-турска война от 1806-1812 г., които са изиграли водеща роля за “политическо въздействие върху него”, с. 92), “книжовни” занимания и пр., оказали влияние за формиране на политик от един досегашен архиерей. На специален анализ е подложена подадената от него “Молба от името на всички българи, намиращи се тук” от 29 май 1811 г. до главнокомандващия Дунавската армия ген. М. Кутузов. Авторката констатира, че този добре изработен документ действително предвижда “една картина на административно-териториална,

данъчна и икономическа, обществена и културна самостоятелност” (с. 100) за българските бежанци на влашко-молдовска територия под руски протекторат, според анализа на поставените в “Записката” искания. В същото време, В. Рачева набляга на невъзможността такава идея да бъде реализирана на практика, както поради военновременните условия при нейното подаване, така и поради обстоятелството, че руският политически фактор, на който се отрежда важна роля в нея, в този момент (а и през цялата първа половина на XIX в.) няма нито идея, нито готовност да се занимава с положението и статута на българите в Османската империя и в емиграция.

Следват няколко проекта на представители на българската емиграция, членове на една фамилия - Некович, в навечерието на Гръцкото въстание от 1821 г. и по време на Руско-турската война от 1828-1829 г. Единият е на Атанас и неговия племенник Александър Нековичи и е представен през 1819 г. пред руския посланик в турската столица Г. А. Строганов. Другият документ е Меморандум на Александър Некович от 1828 г. и е представен лично на император Николай I във военния лагер край Шумен. Въпреки недостига на свидетелства, особено за по-ранната инициатива, авторката допуска, че и двата проекта са обвързани с идеята за “българска автономия”... разбрана като степен на самостоятелност и под руско покровителство” (с. 130).

Втора глава проследява “Политическата култура на българския възрожденски елит и проекти за самостоятелност от началото на Танзимата до средата на 40-те години на XIX век”. За разлика от Първа глава, разглежданите тук идеи и политически инициативи произтичат от поданици на Османската империя, а не от дейци в емиграция. Другата голяма разлика е в адресатите на инициативите от 30-40-те г. - сега българските искания са отправени до Високата порта, а не до представители на руския политически и дипломатически елит. Това е продиктувало разделянето на материал и проблеми, отнасящи се до военната и следвоенна ситуация от 1828-1829 г. и масовото изселване на население от източните български земи, в двете глави на дисертацията.

Първият акцент в тази глава се отнася до организиране и издействие на специален статут на обособена българска територия в Добруджа, която да получи самостоятелно управление, известният проект от 1831 г. за автономно “Българско княжество” в Добруджа. Авторката проследява наличните данни за дейците, един от които е Васил Ненов, за техните намерения, и търси причините за неуспеха на тази българска инициатива. Поставя въпрос дали тя има връзка с една “мимолетна”, краткотрайно просъществувала идея на главнокомандващия ген. И. Дибич от 1829 г. за руска окупация на малка територия в Североизточна България, но поради липса на данни засега не дава категоричен отговор.

Вторият параграф на Втора глава е фокусиран върху известната в литературата “Велчова завера” от 1835 г. В отличие с Първа глава, тук, вероятно поради липса на документални свидетелства, преобладава историографски анализ на съществуващи тези с констатацията, че родната историческа наука разполага за това събитие предимно с българска, при това неавтентична

изворова база. Затова се набелязват предстоящи изследователски задачи, свързани с издирване на нов документален материал, вкл. и от чужди архивохранилища, и с проучване на “бизнес отношенията и механизмите на влияния на микро ниво в Търновско-Еленския Балкан” (с. 214), които могат да подскажат нови посоки на анализ. На това място дисертантката анализира промените в политическата култура и политическите представи на възрожденския елит от 30-те години (Ан. Кипиловски, Н. Бозвели), във време на опити за реформи и за преобразования в Османската империя.

Авторката отделя специално внимание и предлага нови постановки за “реформеното събрание” в турската столица от 1845 г., за което нашата историческа наука твърди, че то има пряка връзка с българския църковен въпрос. Нейният анализ обаче показва, че този “форум” има за цел да проследи резултатите от различните реформени инициативи на турските власти и няма връзка с някакви конкретни проблеми на определени общности, какъвто в случая е българо-гръцката църковна разпра. Рачева обвързва известните меморандуми и други документи, подадени от Неофит Бозвели и Иларион Макариополски през 1844-1845 г., с подчертаната политическа активност на българите във връзка с обявяването на това събрание. Добре известните български искания в тези документи тя подлага на критично изследване, след което извежда обоснован и основателен извод, че те стоят в по-широка политическа рамка и предлагат идеи по отношение на българите, които не са в тясна връзка с разпрата, а предвиждат специален статут на българите в системата на милетите в Османската империя. Вниманието е насочено към личността на Неофит Бозвели и към въпроса - как духовно лице се превръща в политик на национално ниво, с оглед изясняване на поставени в дисертацията проблеми - като този за “професионалния” профил на българските интелектуалци като част от българския, ангажиран или неангажиран политически, елит.

Въпреки всички приноси на дисертационния труд, към него могат да бъдат отправени някои бележки и препоръки. В представения сега текст се забелязват известни диспропорции. Така например, заявеният в Увода интердисциплинарен подход не е следван относително последователно. В Първа глава се работи с изобилие от документи, при това официални, а Втора глава се опира в голяма степен на ограничен кръг, предимно домашни, известни и вече в обращение източници. Това превръща някои части от Втора глава повече в историографски обзор, отколкото в собствено научно проучване. По същата причина някъде анализът е много подробен, а другаде - по-общ и поставен в макрорамката на големите събития.

Разсъжденията за политическата култура/политическите представи на българския възрожденски елит се основават на съчинения или изяви на ограничен кръг негови представители, дори когато се внушава, че към някои от тях трябва да се подхожда с подчертано внимание (напр. Иван Семимински). В Първа глава на дисертацията, където акцентът е върху прояви на представители на българската емиграция във Влахия, се чувства недостатъчно внимание към

социалната среда (независимо дали “емигрантска” или “вътрешноимперска”), в която се зараждат отделните инициативи, въпреки уговорките, че на този етап не се поставят на изследване политическата култура/представи на “безписмените маси”, а само на “елита”. Такова изложение може да създаде впечатление за възникване на българска политическа активност почти на “празно място” и под влияние предимно на външни фактори и влияния (с. 102-105, с. 135, с. 177 и др.).

Не ми се струва основателно, че времето от навечерието и по време на Кримската война излиза извън проблемите на темата с обосновката, че с обрата във войната от 1854 г. се стеснява “значението на руския фактор като мотив за активиране на личности и за представяне на проекти за политическо покровителство и автономия” (с. 16). Мястото на споменатия хронологичен период е тук, и заради многократно споменаваното от дисертантката положение, че след края на войната, с Парижкия мир от 1856 г., настъпват промени в разположението на международните сили и в руската политика към българите.

Заклучението повтаря направени в дисертацията изводи и заключения. Вероятно преосмислянето на разглежданите проблеми ще доведе до промени в заключителните думи.

Направените бележки имат отношение само към бъдещата работа върху текста на дисертацията с оглед нейното отпечатване. Трудът и в този вид притежава несъмнени достойнства: с огромната извършена работа по събиране и анализ на изворовия материал и с реалните приноси в изясняване на фактология или в коригиране на остарели, неверни или конюнктурни историографски тези. Авторката притежава качествата да издирва, формулира и обговаря проблеми и чрез възможностите на историята като наука да отправя актуално звучащи послания към днешния ден.

В досегашната си практика като университетски преподавател (от 2004 г. до момента), ас. В. Рачева трупа опит в обучение и подготовка на студенти и на млади специалисти с подчертан интерес към проблемите на Българското възраждане. Заслужават внимание нейната дейност за инициране, организиране и провеждане на научни форуми с международно участие, както и придобитият огромен опит в подготовка, редакция и съставителство на тематични научни сборници. Многогодишният ѝ интерес към българската история през XVIII-XIX в. е ознаменуван от предварителни публикации по темата на дисертацията (на брой 15), които играят ролята на подготвителен етап към настоящия труд, и на още няколко статии по други проблеми.

Всички изтъкнати мотиви и съображения ми дават основание без колебание да препоръчам на уважаемото Научно жури да присъди на В. Рачева образователната и научна степен “доктор”.

10 февруари 2017
София

.....
/доц. д-р Антоанета Кирилова/